

ВЕСНЯНІ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ ПОЛІССЯ: ОКАЗІОНАЛЬНО-АКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Тетяна МІНДЕР

Пісенний репертуар складають твори, які закликають весну, оспівують її прихід ("А вже весна скресла", "Ой весна-красна, що нам принесла", "Весна наша красна", "Благослови, мати, весну закликати"), прославляють оновлення довкілля та весняне буяння природи ("Розлилися води"), возвеличують зародження кохання і шлюб ("Воротар", "Кривий танець", "Мости", "Зайчик", "Коструб"). У багатьох весняних піснях оспівуються сільськогосподарські роботи, які з приходом весни відновлюються ("Просо", "Подоляночка", "Мак", "Огірочки", "Горошок").

Достатньо репрезентований у фольклористиці й номінативний ряд весняних пісень, у т. ч. й поліський. Поряд із назвою "веснянки" тут вживаються у значенні видових, а часом і цілком заміняють її "веснушки", "веснові пісні", "гулянки" — у східній частині регіону¹; "маївки", "покол", "подолянки", "рогулейки", "вородарки" ("бородайки", "олендарки", "городарки", "кукударки"), "витягушки", "царівни"²; "гаївки", "постові пісні", "бабусі" ("бабоньки", "обабоньки", "бабойки"), "стастурки", "ворода", "вирбоньки", "похуди", "зельманувки"³ — у західній частині; "постові пісні", "бородайки", "рогульки" — у центральній⁴; "гуканки", "весняні гуканки", "в лесе вясну гукати" — на Лівобережному Поліссі⁵. На Малому Поліссі, тобто на Сокальщині, усі весняні пісні називалися "подолянками"⁶, в окремих селах — "зозульками".

Оказіонально-акціональний аспект весняних календарних пісень можна вважати найбільш вразливим місцем у їх дослідженні. А саме він дає можливість простежити, в якому стані перебуває побутування цього виду календарного фольклору загалом.

Акціонально-весняні календарні пісні — це творчість переважно дівоча. Однак на Центральному і Східному Поліссі їх виконавцями в повоєнні роки були вже й парубки, а на Західному — молоді чоловіки й молодички⁷, рідше — старші чоловіки та жінки.

Окрема категорія весняних пісень, звернених на викликання тепла й швидкого прильоту птахів, належала дитячим гуртам.

На Поліссі співати веснянки починали діти, постові пісні й гаївки підхоплювали молоді дівчата⁸.

На Західному Поліссі основними виконавцями пісень весняного циклу були дівчата. Іноді до забав приєднувалися діти, рідше — парубки. Ось що розповідають західнополіські респонденти: "Співале дорослі дівчата"⁹; "Починали тільки дівчата. Малі співали подолянки"¹⁰; "І хлопці буле, і мулудей чулувіке виходять, круга б'ють. Ну там шутять, шумлять, а дівчата співають"¹¹; "Увечері виходили дівчата і хлопці і співали. А щоб було чути, то гукали"¹²; "Співали всі: і дівчата, і дорослі дівчата. Всі разом водили хороводи"¹³; "Співали і старий, і малі, і дівчата, хлопці"¹⁴.

Іноді старожили, оповідаючи про прихід весни і виконання весняних пісень, вказують на різні вікові категорії виконавців: "За руки бралися... Ходили так і так. Діти тоді тим ні бавилися. Дорослі дівчата по років 18–20"¹⁵; "Дівчата ставали в круг і співали веснянки. Починали малі від 7 до 13 літ, а потім і доросліші співали"¹⁶; "Співали діти 12–13 років"¹⁷.

Першу весняну пісню заводили лише ті дівчата, які мали гарний голос. Респонденти кажуть, що "починали співати дорослі дівчата, хто мав хороший голос, а вже після підтримували всі"¹⁸. Або ж: "Тільки співали в хаті, то ек сукно мнели. І хто хороше співає, той уже пудводить. Всяки, старий і всяки співали"¹⁹.

У деяких місцевостях Західного Полісся (в Маневидькому районі) парубки взагалі не брали участі у весняних святах: "Дівчата собі співали, а хлопці в нас ні співали, хлопці ні грали. Тико дівчата грали і діти мале грали"²⁰.

Властиве для Полісся й виконання весняних пісень у формі перегукування. Місцеві жителі розповідають: "Збиралися хлопці і дівчата і один до одного співали пісні, як перегукувалися"²¹. Подекуди виконавці ділилися на хори, які перекликалися між собою під час співу. У таких випадках куплети весняних пісень укладалися у своєрідний діалог: один ряд співав перший куплет, другий підхоплював наступний і т. д.²².

В окрузі Сарн, де найголовніша роль у виконанні весняних пісень також відводилася дівчатам і молодіцям, *“веснянки співали так, що все село дрижало. Співали і старші, і малі, і дівчата”*²³; *“Співали веснянки тільки дівчата і діти”*²⁴.

На півночі Рокитнівщини весняні пісні дівчата починали співати ще перед постом, *“у запусткі”*²⁵.

У деяких селах Дубровиччини молодь ходила по вулиці, проганяючи зиму та зустрічаючи весну. У с. Сварищевичі це дійство називалося *“водити гарабейка”*. Весняні пісні, які супроводжували обряд, виконувалися впродовж 49-и днів великого посту²⁶.

У колі співалися не всі пісні. Були й такі, які виконувалися сидячи на лавах, колодках або під хатами, а іноді — при вогнищі. У с. Хотині Олевського району на Житомирщині, для прикладу, спів весняних пісень при вогнищах називався *“палити весну”*²⁷.

Особливістю весняних обрядів жителів Дубровиччини є те, що дівчата і молодіці збиралися посеред села, бралися за руки й ходили по всьому селу з кінця в кінець вулицями і співали весняних пісень. Як стомляться, то ставали на вулиці і продовжували співати. Це дійство могло тривати аж до півночі²⁸. Респонденти з Березнівського району кажуть, що *“Різно було, як яка компанія. Сиділи на колодці, ходили колом”*²⁹. У переважній більшості поліщуки водили весняні пісні в колі, узявшись за руки. При цьому рухалися за сонцем.

На півночі Рокитнівщини дівчата бралися за руки і, закладаючи руки через плече, йшли *“хороводом у танець, да й на уліцу”*³⁰.

Найпоширенішим варіантом виконання весняних пісень та ігор на Західному Поліссі був рух колом або, як тут кажуть, *“кружком”*. *“Брались за руки і водили кружка, ходили одна за одною”*³¹; *“Поберемся руки в руки, зробим таке коло велике і ходим по тому колуві і співаєм, значить, якусь веснянку”*³²; *“Веснянки співали ходячи по колу, бралися за пояса у ключ, а ще бралися за руки”*³³; *“Ходили по колу, а ще як співали на колодах. Колись не було дороги, то ми той писок ногою розсунем, дей стежечка получалася і ми там бігали, розстелим що, дий сидимо”*³⁴; *“Кулечко робили. Поберуця за руки і бегают, танцюють вже так, да співають. Один посередини стає, а все*

*танцюють”*³⁵; *“І хлопці буле, і мулудей чулувікі віходять, круга б'ють”*³⁶.

Іноді могли водити два кола разом — дитяче всередині, а дівоче — зовні: *“Дівчата збирались на лужку, співали пісень. Бралися за руки і ходили по колу за сонцем. А діти ще ставали з двох сторін і бралися за руки. Вони співали як то одні другим”*³⁷. Подекуди весняні пісні виконувалися не в русі, а сидячи (переважно на колодах). Західнополіські старожилі розповідають: *“Співали, сидячи на плуту. А “Пудулянки” — то бралися за руки й худили пу кругу. Сидимо де на якуй кулідди чи кучи гною, співаєм, а як ноги померзнут, то вже й за руки пубиремса й в кружка ходили”*³⁸; *“Сиділе на кулодах щовечора і співале, і грале. І той хазяїн, в якого дівчат було багато, клав коло свої хати колодки, щоб хлопці збирались”*³⁹; *“В нас ни худили по колу, а от колоду ни в одного хазяїна пересиділи”*⁴⁰; *“Сиділи на колодах, співали пісень ввечері, на свято. І брались за руки, ходили по колу, співаючи. Або на колодку, чи на лавку, чи на траві рядно стелили й сідали”*⁴¹; *“Діти ходили по колу, а старші сиділи на колодах”*⁴².

У селі Круповому Дубровицького району спостерігалось й виконання весняних пісень так званою *“шеренгою”*. Хлопці й дівчата ставали один навпроти одного. В ритмі співу вони сходилися і розходилися, при цьому покуплетно відспівуючи текст весняної пісні чи хороводу⁴³.

Утворене виконавцями веснянок коло могло рухатися як за сонцем, так і у протилежному напрямку. Відповідно і темп руху міг бути швидкий або повільний. *“Бралися за руки, ставали в коло, ходили і в одну сторону, і в другу, за сонцем і проти сонця”*⁴⁴; *“Співали пісні і ходили по колу. Якщо пісня була медліна, то ходили помалу, якщо бистра веснянка, то і бистріше ходили”*⁴⁵; *“Бралися за руки, худили за сонцем, то ж проти сонця ніхто не ходить”*⁴⁶.

Таким чином, співаючи весняні пісні, учасники бралися за руки, утворюючи коло, півколо або ключ. Іноді робили два кола і рухалися в ритмі пісні.

Колоподібна форма сонця асоціювалася з людиною з вогняним колесом. Саме поняття *“колесо”*, на думку А. Афанасьєва, мало кілька понять. У слов'ян воно вживалося на означення хороводної забави, тоді як слово *“круг”* у деяких місцевих діалектах означало і колесо,

і хоровод, від чого і хороводні пісні називалися круговими⁴⁷.

Ще в язичницькій моделі світу панувала ідея кола, яка знайшла втілення в обрядовому фольклорі й танцювальних іграх.

Отже, найголовніша фігура-образ у водні веснянок-гайвок, як зазначає С. Климиник, — це коло, в Галичині називають “колесо”. Це коло знаменує Сонце, хвалу йому, благання-чаклування його. Воно символізує благання тепла, прискорення весни, високого урожаю тощо⁴⁸. Рух кола у весняних танках переважно йде за сонцем, тобто у такому напрямку, як сонце рухається по небу — зі сходу на захід.

Коловий рух проти сонця респонденти пояснюють звичайними природними умовами. Так, наприклад, респонденти із Західного Полісся (Ківерцівський район) кажуть, що “бралися за руки. Як крутилася голова, то й в обидві сторони ходили”⁴⁹.

Як правило, весняні пісні й танки виконувалися під час гуляння молоді у спеціально відведених місцях: за селом, у лісі, в полі, на вигоні, біля озера, на перехрестях, на берегах річок тощо.

С. Климиник зауважив, що дівчата водили веснянки-гайвки на цвинтарях-кладовищах, на роздоріжжях, клинцях, царинах, над водою, в гаю, у лісі, в лузі; а з прийняттям християнства — під церквами, де вони були, а де не було — водили у лісі чи над річкою⁵⁰.

На Поліссі подекуди співали весняних пісень лише у хатах за домашніми роботами (Любешівський район). У деяких місцевостях західнополіського регіону, виконуючи весняні пісні в піст перед Великоднем, вилазили на дерева⁵¹. Це робилося для того, щоб міфічна Весна, до якої зверталися дівчата у своїх піснях, швидше почула, що її кличуть, чекають. У горбистій місцевості інших регіонів задля цього ж виходили на горби⁵². У с. Сільце Ковельського району веснянок співали під час випасання худоби. “От позбираємося чи нас дві, чи три. Корови пасли, та й за коровами так співали”⁵³.

На північній Рокитнівщині веснянки співали за домашніми роботами, але деколи дівчата виходили на вулиці й співали біля хат⁵⁴.

Чимало респондентів розповідають, що, співаючи, сиділи на призьбах, під хатами, на

колодах. Як слушно зауважила Т. Агапкіна, таких “збірних пунктів” у кожному селі було декілька, залежно від кількості вулиць (хуторів) села⁵⁵.

Пісенність весняного циклу жителів Полісся є органічною складовою загальноукраїнського комплексу весняної обрядовості, яка є дієвим чинником збереження своєї етнокультурної ідентичності.

¹ Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України: Нариси й статті. — Л., 2002. — С. 220.

² Поліська дома / Зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк. Нотація Ірини Федун. — Рівне, 2003. — Вип. 2: Весна. — С. 44, 125, 129–135.

³ Міндер Т. Номінація веснянок на Західному Поліссі // Фольклористичні зошити. — 2000. — Вип. 3. — С. 78.

⁴ Кирчів Р. Із фольклорних регіонів... — С. 220.

⁵ Білосветкова І. Особливості жанрового складу пісенного фольклору українського Лівобережного Полісся // Народна творчість та етнографія. — 1988. — № 1. — С. 53.

⁶ Поліська дома: фольклорно-діалектологічний збірник / Упор. В. Давидюк і Г. Аркушин. — Луцьк, 1991. — Вип. 1. — С. 19.

⁷ Тишкевич Р. Весняні звичаї та обряди поліщуків // Минуле і сучасне Волині й Полісся: народне мистецтво і духовність: Матеріали Другої Волинської обласної науково-етнографічної конференції, 12–13 травня 2005 року: Збірник наукових праць. — Луцьк, 2005. — С. 123.

⁸ Поліська дома. — Вип. 1. — С. 20.

⁹ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 39, арк. 10.

¹⁰ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 91, арк. 6.

¹¹ Архів ПВНЦ. — Ф. 1–Б, од. зб. 128, арк. 5.

¹² Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 224, арк. 4.

¹³ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 135, арк. 25.

¹⁴ Архів ПВНЦ. — Ф. 1–Б, од. зб. 118, арк. 41.

¹⁵ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 212, арк. 27.

¹⁶ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 123, арк. 12.

¹⁷ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 24, арк. 20.

¹⁸ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 193, арк. 23.

¹⁹ Архів ПВНЦ. — Ф. 1–Б, од. зб. 13, арк. 3.

²⁰ Архів ПВНЦ. — Ф. 1–Б, од. зб. 88, арк. 5.

²¹ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 155, арк. 4.

²² Кирчів Р. Із фольклорних регіонів... — С. 222.

²³ Архів ПВНЦ. — Ф. 1–Б, од. зб. 118, арк. 41.

²⁴ Архів ПВНЦ. — Ф. 3–А, од. зб. 18, арк. 23.

²⁵ Народна музика північної Рокитнівщини (за матеріалами експедиції 2001 р.) / Упоряд. Ю. П. Рибак, А. Д. Гапон. — Л., 2002. — С. 87.

²⁶ Власний архів автора.

²⁷ Кирчів Р. Із фольклорних регіонів... — С. 221.

²⁸ Власний архів автора.

²⁹ Архів ПВНЦ. — Ф. 3, од. зб. 6, арк. 7.

³⁰ Народна музика північної Рокитнівщини... — С. 87.

- ³¹ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 24, арк. 165.
³² Архів ПВНЦ. — Ф. 1-Б, од. зб. 30, арк. 12.
³³ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 134, арк. 7.
³⁴ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 151, арк. 6.
³⁵ Архів ПВНЦ. — Ф. 1-Б, од. зб. 148, арк. 38.
³⁶ Архів ПВНЦ. — Ф. 1-Б, од. зб. 128, арк. 5.
³⁷ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 76, арк. 27.
³⁸ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 134, арк. 19.
³⁹ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 204, арк. 5.
⁴⁰ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 148, арк. 2.
⁴¹ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 230, арк. 7.
⁴² Архів ПВНЦ. — Ф. 4, од. зб. 52, арк. 3.
⁴³ Власний архів автора.
⁴⁴ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 59, арк. 23.
⁴⁵ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 228, арк. 6.
⁴⁶ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 135, арк. 25.
⁴⁷ Афанасьев А. Н. Древо жизни: Избранные статьи. — М., 1982. — С. 73.

- ⁴⁸ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні (У 3 кн., 6 т.). — Факс. вид. — К., 1994. — Т. 1-2. — Кн. 1; Т. 3-4. — Кн. 2. — С. 184.
⁴⁹ Архів ПВНЦ. — Ф. 2, од. зб. 124, арк. 6.
⁵⁰ Килимник С. Український рік... — С. 158.
⁵¹ Архів ПВНЦ. — Ф. 1, од. зб. 159, арк. 14.
⁵² Поліська дома. — Вип. 2. — С. 17.
⁵³ Архів ПВНЦ. — Ф. 1-Б, од. зб. 84, арк. 9.
⁵⁴ Народна музика північної Рокитнівщини... — С. 87.
⁵⁵ Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под ред. Н. И. Толстого. — М., 1995. — Т. 1: А-Г. — С. 354.

In this article the author using her trip materials investigates Calendar-Ritual Carols from Polissya.

ТАНЦЮВАЛЬНИЙ ФОЛЬКЛОР У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Анатолій БОГОРОД

Чимало письменників минулого записували фольклор тих сіл і міст, де доводилося бувати чи проживати. Зокрема, Леся Українка записувала народні пісні, ігри й казки Волині протягом усього свого творчого життя. Крім того, вона вводила деякі зразки українського фольклору у свої художні твори. Наприклад, у творі "Весняні співи" подано ліричні та побутові пісні (Леся Українка. Зібрання тв. у 12 т. — К., 1975-1979. — Т. 7. — С. 18-20)*; у творі "Лілея" — одну веснянку (7, 37); у творі "Одинак" — дві рекрутські пісні (7, 116); "Приязнь" — танці волинян (7, 221, 236-237). Навіть серед незавершених творів письменниці "Помилка" (7, 311) та "З людської намови" (7, 336) знаходимо куплети українських народних пісень.

Її чоловік і перший помічник Климент Квітка повідомляв: "(народні) пісні переймала Леся Українка найбільше від люду свого рідного і коханого волинського краю в дитячі літа і в ранній молодості. Деякі з них Леся знала від своєї матері. Олена Пчілка з любов'ю переносила в родинне життя кращі мелодії, які нахо-

* Далі при посиланні на це видання подаємо в дужках том і сторінку.

дила в народі. Частина мелодій була списана мною з голосу Лесі 1899 і 1900 року в Гадячому і в Києві, а частина — 1907 і 1908 року в Балаклаві і Ялті. Деякі тексти записала Леся і її брат Михайло Косач коло 1890 року безпосередньо від волинських селянок і селян, але більшу часть Леся держала в пам'яті весь свій вік і продиктувала мені в кінці мая і початку червня 1913 року в Кутаїсі".

Письменниця була добре обізнана з музичним письмом, тому її фольклорні записи надзвичайно цінні для сучасних дослідників-фольклористів та етномузикознавців. На відміну від інших збирачів фольклору, Леся Українка усвідомлювала, "що записати пісню без мотиву (без мелодії. — А. Б.) — значить зробити тільки половину справи, тим більше, що по мотивах обрядових пісень можна уважати часом, наскільки є стародавня яка пісня" (9, 29).

У листі до Івана Франка (від 11 жовтня 1893 р. з Колодяжного) вона зауважила: "Я, бачте, думаю, що пісня без мотиву тільки наполовину жива" (12, 377).

Музичну частину фольклорних зразків письменниця цінувала чи не більше, аніж словесний матеріал. Наприклад, чим можна пояс-